

Ірина Бондаревська

(Національний університет «Києво-Могилянська академія»)

КРИТИКА ЗНАННЯ І ОСВІТИ В ТВОРАХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Справді дивно, чому освічені люди критикують освіченість і з запалом вихваляють невігластво. Це лицемірство, розрахунок чи щира позиція? Це банальний прояв обскурантизму чи мудрої обачливості? Ці питання часто виникають у тих, хто, намагаючись зрозуміти витоки європейської модерності, з'ясує, що критика науки є такою ж давньою, як і сама наука. Переломний момент у розвитку модерної європейської культури – це XVII–XVIII ст., позначені появою наукового знання. Таке знання здобуває автономію щодо релігії і моралі, претендує на об'єктивність і практичну значущість, дивує сучасників новими відкриттями і засвідчує дивовижні можливості розуму у пізнанні природи. Проте позиції філософів у оцінці знання розділилися. Одні, яких називають просвітителями, вважали його запорукою прогресу і щастя народів та ладні були саму філософію реформувати на зразок наук про природу¹, інші були категорично проти цього знання, оскільки вбачали у ньому велику загрозу для суспільства. Серед запеклих критиків, наприклад, бачимо Жан-Жака Руссо, в реакційність намірів якого одразу повірив Вольтер². Сучасні дослідники вже не вірять у таке і намагаються уважніше читати тексти Руссо³. Щось подібне, напевне, маємо зробити і з творами Григорія Сковороди. Адже його ставлення до освіченості і знання залишається подразливою темою.

Одні дослідники тлумачать апеляцію Сковороди до простоти майже буквально (Григорій Шпет)⁴, другі доводять, що він насправді вважав себе представником еліти (Валерій Шевчук)⁵, треті займають помірковану

¹ Кассирер Э. Философия Просвещения. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 66–71.

² Voltaire. Letter to Jean-Jacques Rousseau in the Advantages of Civilization and Literature, 30 August 1755 (<http://courses.washington.edu/hstet302/Voltaire%20Letter%20to%20Rousseau.htm>).

³ Анкерсмит Ф. Р. Возвышенный исторический опыт. – М.: Европа, 2007. – С. 505–514.

⁴ Шпет Г. Г. Очерк развития русской философии // Шпет Г. Г. Сочинения. – М.: Правда, 1989. – С. 82.

⁵ Шевчук В. Пізнаний і непізнаний сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима. – К.: Пульсари, 2008. – С. 377.

позицію: «цей нібито елітаризм є глибоко демократичним» (Мирослав Попович)¹. На мою думку, істина не завжди лежить посередині, в цій статті я спробую змінити підхід, перевести дослідження з площини пошуку цитат у площину аналізу концептів². Почати варто з реконструкції концепту знання у Сковороди, щоб знайти відповідь на низку питань, а саме: про які знання веде мову Сковорода? які з них стають об'єктом критики і чому? яку мету переслідує ця критика та з яких передумов випливає?

Для такого аналізу потрібно окреслити теоретичну модель. Видається продуктивним підхід, реалізований у низці праць, присвячених ранньомодерній українській культурі³, де автори реконструюють «уявлення та ідеї» на основі різноманітних історичних джерел, досліджують концепти, розрізняють події та риторичні моделі цих подій, чітко визначають власну позицію. Це допомагає убезпечити себе й читача від наївної віри у беззаперечну об'єктивність історичного знання та від так само наївної модернізації погляду на минуле. Ясність дослідницького завдання і реконструкція основних концептів є особливо актуальною при аналізі творів Сковороди, адже це сприяє тому, аби наративну нестрогість його висловлювань ввести у рамки певних гіпотез. Гіпотеза цієї статті полягає у продуктивності розгляду знання як концепту(ів) і дискурсу в творах Сковороди, що передбачає уважний аналіз текстів та їхньої соціальної прагматики. Будемо виходити з того, що знання є складним концептом, а наукове знання не є тотожним знанню взагалі. Адже, крім висловлювань про фіксовані об'єкти реальності (наука), існує знання, яке містить висловлювання перформативного та прескриптивного характеру, тобто елемент етики і політики⁴. Наразі тексти Сковороди мають виражений прескриптивний характер: вони репрезентують уявлення про належну людську поведінку, ідеал життя та суспільний порядок. Таке знання за формою є наративним, оскільки складається з низки оповідань: історій,

¹ Попович М. Григорій Сковорода: філософія свободи. – К.: Майстерня Білецьких, 2007. – С. 242.

² Спробу подібного аналізу представлено в книзі: Софронова Л. А. Три мира Григорія Сковороди. – М.: Индик, 2002. – 462 с. Недоліком книги є повне ігнорування прагматичного аспекту творів Сковороди, що справедливо зауважив Михайло Мінаков. Див.: Мінаков М. Емансипація як заснування традиції: Міркування про книгу // Український гуманітарний огляд. Вип. 10. – 2004. – С. 95–103.

³ Яковенко Н. Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К.: Критика, 2002. – 416 с.; Її ж. Дзеркала ідентичності: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К.: Laurus. – 2012. – 472 с.; Довга Л. Система цінностей в українській культурі XVII століття. – К.; Л.: Свічадо, 2012. – 344 с.; Старченко Н. Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI–XVII століття). – К.: Laurus, 2014. – 510 с.

⁴ Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. – М.: Институт экспериментальной социологии. – СПб.: Алетейя, 1998. – С. 27.

притч, сюжетів, що мають викликати співчуття та впливати на світобачення людини. На противагу цьому, наукове знання є зовнішнім щодо суб'єкта, воно посилається на доказ і формулює загальні (для всіх) правила визначення своєї істинності¹. У процесі аналізу це розрізнення буде взято до уваги, й більшою мірою дослідження зосереджуватиметься на реконструкції концептів, а не на передумовах їхнього формування. Аналіз охоплюватиме два твори Сковороди: «Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни (Разговор о душевном мирѣ)» (1770-ті рр.) та «Благодарный Еродій» (1787 р.). Перший твір дозволяє зробити розрізнення типів знання, другий – з'ясувати підстави критики наукового знання та освіти.

Типологія знання

У творі «Разговор пяти путников» представлено бесіду п'ятьох подорожніх, які з'ясовують, «что есть для человекa лучшее всего»². Розмірковуючи про природу людських бажань і задоволень, їхні джерела та вплив на людське існування, співрозмовники намагаються знайти критерії розрізнення істинного й хибного (бажань) та здобути істинне розуміння добра. З'ясовується, що люди, шукаючи опертя для своїх дій, хапаються за перше-ліпше, отримане від інших людей знання, без того, аби «сами с собою посоветовали»³. Таким чином позначено основну проблему.

Перебіг дискусії дає підстави вважати, що Сковорода оперує не єдиним концептом знання, а щонайменше трьома одразу. По-перше, це знання, яке отримують у повсякденному житті, воно доступне для всіх і є в у голові кожного (Сковорода найчастіше називає таке знання «мнѣнием»). По-друге, це знання про світ, здобуте в навчальних закладах шляхом вивчення певних дисциплін (його в творі позначено як «науки»). По-третє, це істинне знання, яке Сковорода називає вищим, або просто «істинною»⁴, оскільки воно провадить людину до найвищої мети – щастя.

«Мнѣние», отже, постає в тексті як знання, доступне кожному, і через це – безумовно хибне. «Мнѣние» невідомо звідки береться та, як правило, схоже на думки інших людей, тоді як колективно сповідувана думка не може бути істинною бодай тому, що це підтверджують елементарні спостереження. Істина завжди є надбанням меншості⁵, констатує Григорій (цей персонаж твору виражає погляди Сковороди), більшість же блукає

¹ Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. – М.: Институт экспериментальной социологии. – СПб.: Алетейя, 1998. – С. 52.

² Сковорода Григорій. Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни (Разговор о душевном мирѣ) // Сковорода Г. Повне зібрання творів у 2-х т. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 1. – С. 325.

³ Там само. – С. 330.

⁴ Там само. – С. 337.

⁵ Там само. – С. 332.

у темряві і навіть не розуміє цього. Отож колективний характер такого знання є його специфічною рисою і головним об'єктом критики. Якщо кожна людина пасивно знаходить це знання у собі, вона не є його володарем, швидше воно оволодіває нею. Засноване на формулі «так думають усі», «так кажуть усі», таке знання орієнтує на наслідування, на сприйняття як норми розчинення в аморфній деперсоніфікованій соціальності. Джерело такого знання є анонімним – спільнота, «люди», отримувач теж анонімний (будь-хто), а спосіб передачі суто механічний, без рефлексивного опосередкування.

Колективні уявлення здобувають негативну оцінку Сковороди тому, що вони є хибними за суттю – як і будь-яке суто людське знання. Але ще важливіше те, що вони виключають можливість індивідуального судження і дистанціювання від спільної думки. Тому Григорій в розмові атакує це знання шляхом перетлумачення поняття «спільного»: «все то одно: общее, свѣтское, скверное»¹. Людина або «засматривается на манѣры свѣтовые»² (людське знання), або може піднятися до знання божественного, проте це неможливо без особистої думки і самопізнання. Так або так, інших варіантів не існує.

Ясно, що «мнѣнія» згуртовують людей, і це добре, але вони спрямовують до хибних цілей. Здавалося б, ситуацію можна легко виправити: просто дати людині правильне знання. Проте належного ефекту не буде, наголошує Сковорода. Шлях до істинного лежить через протилежне (хибне), треба зрозуміти, що є хибним у нас, аби почати рух до істинного: «Первіе узнай тое, в чем оно не состоит, а, перешарив пустые закоулки, скорѣе доберешся туда, гдѣ оно обитает»³. Так ми дізнаємося, по-перше, що повсякденне знання, незважаючи на його критику, – це необхідна ланка в процесі пізнання, а по-друге, що подолання (критика) повсякденного знання в русі до істини не є одномоментною справою. Це потрібно робити кожного дня і стосовно будь-яких новоприбулих думок: «Пресильный и прехитрый есть неприятель застарѣлое мнѣние... Борися день от дня и выгоняй»;⁴ або по-іншому: «Испытайте все опасно. Не полагайтесь на ваших мыслей паутину»⁵.

Роль своєрідного тренувального майданчика в цій боротьбі виконує Біблія. Вона сама («царский врачевый дом»⁶) не є істиною у буквальному сенсі, але навчає людину прозрівати невидимі смисли за зовнішньою

¹ Сковорода Григорій. Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни (Разговор о душевном мирѣ) // Там само. – С. 332.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 347.

⁵ Сковорода Г. Кольцо. Дружеский разговор о душевном мирѣ // Там само. – С. 376.

⁶ Сковорода Г. Разговор пяти путников... // Там само. – С. 345.

оболонкою. Натомість у повсякденному знанні справа ніколи не доходить до смислу, для нього взагалі недосяжним залишається символічний вимір, тому воно є хибним за самою суттю.

Повсякденне знання, звісно, не потребує освітніх інстанцій, оскільки поширюється спонтанно у безпосередньому спілкуванні, тобто спирається на живий ланцюжок мовленнєвої і практичної взаємодії. Інакшим є другий тип знання – наука. Воно не є загальнопоширеним і не може бути отримане в повсякденному житті. Отож ним володіють не всі, а лише ті, хто пройшов відповідне навчання, а це завжди меншість у суспільстві. В цьому сенсі освічені люди складають особливу соціальну групу, а освіченість стає вагомим аргументом у боротьбі за соціальний статус. Наукове знання, на відміну від повсякденного, завжди потребує особистих зусиль і дозволяє індивіду продемонструвати свої здібності. Проте довіра до такого знання спирається на своєрідне «мн'їние» – соціальний консенсус щодо розподілу діяльностей і повноважень (Сковорода фактично визнає це в своїй теорії «сродної» праці). Існують знання, істинність яких уже доведено, а також знавці, що встановлюють правила істинності та опікуються їх дотриманням. Тому це знання потребує інстанцій контролю за його відтворенням і передачею, і такою інстанцією виступають навчальні заклади.

Наукове знання, на відміну від «мн'їнія», розділяє людей. Причиною цього є, з одного боку, розподіл на тих, хто володіє знаннями, і тих, хто ними не володіє. З іншого боку, як впливає з твору, людей ділить і сам характер знання. Воно не спроможне задовольнити природне прагнення людини до щастя, отож тягне за собою роздратування, яке переноситься і на людські стосунки. Сковорода пише про науки: «чем изобилнѣ их вкушаем, тѣм пуще палит сердце наше голод и жажда»¹. Розвиток такого знання, вважає Сковорода, впливає з надмірної цікавості². Вчені з максимальною ретельністю прагнуть «виміряти» море, повітря й небеса, і чим більші знання вони отримують, тим більше розпалюється їхня цікавість, виведена за межі нашого звичайного існування. І ось уже дійшло до пошуку планет і до занурення в надра землі шляхом неймовірних дослідів і винаходів³. Однак усе це відволікає людину від головного у її житті, а тому наукове знання, сприяючи розумінню природних процесів і плекаючи суто людську мудрість, не провадить до того, аби людина реалізувала своє вище призначення.

Сковорода, критикуючи таке знання, не вважає, що воно хибне чи безглузде, його мета – визначити правильне ставлення до нього. Науки

¹ Сковорода Г. Разговор пяти путников... // Там само. – С. 336.

² Подібний аргумент зустрічаємо в есеї Ж.-Ж. Руссо «Міркування про науки і мистецтва» (1750).

³ Сковорода Г. Разговор пяти путников... // Сковорода Г. Повне зібрання творів. – Т. 1. – С. 335.

повинні мати лише «службовий» характер і підкорятися вищому знанню: «Я наук не хулю і самое последнѣе ремесло хвалю, одно только хулы достойно, что, на их надеясь, пренебрегаем верховнѣйшую науку»¹. Отже, немає підстав сумніватися в цінності наукового знання, треба лише понизити його статус: для Сковороди навіть землеробство (мабуть тому, що підтримує людське існування) є вдсятеро ціннішим за «кручені» науки (математику, фізику тощо)².

Характеризуючи наукове знання, Сковорода посилається на тріаду «мир – світ – манѣр»³. Це означає, що він засуджує його за участь у соціальних змаганнях, де освіченість є перепусткою на престижні позиції. Сковорода також вважає, що науки стимулюють нестримні бажання, які вони безпідставно обіцяють виконати, тоді як ці бажання належало б вгамувати⁴.

Третій тип знання – це знання істинне й універсальне за суттю, але індивідуальне за способом його опанування. Позірно воно схоже на повсякденне знання, в чому нас має переконати історія про неписьменного Марка:⁵ коли той дістався раю, назустріч йому вийшов апостол Петро і почав питати, чи вивчав він священні мови? чи читав давні богословські книги? Марко відповідає, що нічого такого не вивчав, проте знає три «регулки» на всі випадки життя. Дві перші він нібито вигадав сам: усе те добре, що є законом для святих, і все те недобре, що отримують беззаконники. Третя ж є Христовим законом: чого собі не побажаш, того не бажай іншому. Після такої відповіді Марка було допущено до раю. З цієї історії випливає, що просте знання неписьменного Марка є вищим за знання, які передають один одному освічені люди. Тут бачимо ніби відмову від авторитету традиції: Марко сам вигадує правила для себе, утім, згадка про Христову заповідь таки відновлює значення авторитету та легітимує вигадані правила. І закон, і правила в цьому прикладі такі прості, що їх легко засвоїти навіть неписьменній людині без посередництва освітніх інстанцій. Чим же тоді істинне знання відрізняється від повсякденного? Якщо прості істини так легко засвоїти, чому вони залишаються здобутком небагатьох?

Зміст істинного знання, за Сковородою, справді простий, як і апостольський закон: щастя потрібне всім людям без винятку (без розрізнення віку, статі, країни), і кожен мусить знайти «средное себе счастье»⁶. Таку істину легко запам'ятати, але нелегко осягнути, бо її не досить просто взяти (запам'ятати, відтворити, переказати), треба ще й зрозуміти

¹ Сковорода Г. Разговор пяти путников... // Там само. – С. 337.

² Там само. – С. 340.

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 345.

⁵ Там само. – С. 346.

⁶ Там само. – С. 337.

всією своєю істотою – «розжувати» і «випробувати». Ця вимога діє і стосовно Біблії. Отож умовою доступу до цього знання є певний скепсис та самостійне мислення. Тільки тоді, коли все зроблено правильно, людину наповнює почуття вдячності, і вона досягає щастя. Це знання для довершених серцем ¹, тому воно є рідкісним здобутком. Хоч, вважає Скворода, кожна людина може знати – скрізь і завжди, але бракує охочих ² і успішних на цьому шляху. Тому, незважаючи на зовнішню простоту, таке знання доступне небагатьом, як і наукове.

Отже, освячене релігійною традицією істинне знання є одночасно і доступним, і недоступним. Це трансформує питання істини в питання стану людини, її відкритості до божественного знання, яке неможливо довести, аргументувати, передати у вигляді формули, можна тільки пережити, відчувати особисто. Іншими словами, це пересуває аналіз з епістемологічної до практичної площини.

Шляхи освіти

У творі «Благодарный Еродій» Скворода критикує освіту з тієї самої позиції – пошуку істинного знання і щастя. Прикметно, що твір завершується повідомленням про трагічні події в родині освічених людей, що, напевне, мало підтвердити згубний вплив наук. З бесіди двох персонажів – мавпи Пішек та птаха Еродія – ми дізнаємося про два типи поширення знань у суспільстві: з одного боку, це шляхетне виховання у навчальних закладах («славні училища»), з іншого – просте «домашнє» виховання. Діти Пішек отримують кваліфіковану освіту від кваліфікованих учителів, тому, як сподівається їхня мати, матимуть чудову життєву перспективу – чини, багатство і визнання. Еродій, навпаки, підкреслює, що він невіглас у науках (як і Марко), хизується цим та пропонує іншу можливість навчання, причому виявляється, що він таки має знання певних істин, про які не здогадуються, або яких не розуміють діти Пішек і вона сама.

Очевидно, що «славні училища» є способом передачі наукового знання, а його негативною рисою, як уже було зазначено, є, висловлюючись по-сучасному, його деперсоніфікований та дегуманізований характер. Тобто, вивчаючи науки, людина не прагне змінити саму себе, а отримує знання. Для Сквороди це принциповий момент, проте він бачить небезпеку і в іншому – у способах функціонування «наук» у суспільстві. Вони перетворюються на товар, що його можна вдало використати у прямуванні до соціальних преференцій. Скворода зауважує, що таке ставлення до освіти схоже на ідолопоклонство, і це не дивно, адже люди

¹ Там само. – С. 338.

² Там само. – С. 339.

пов'язують з нею поліпшення статусу й добробуту. Але й щира зацікавленість наукою не є кращим варіантом. «Кій плод тонкая наука без сердца благого?» – запитує Сковорода вустами Еродія ¹.

Як з'ясовується у розмові, освічена Пішек не розуміє того, про що розповідає їй Еродій. Навіть тоді, коли він пояснює суть найважливішого для нього батьківського знання – вчитися вдячності, вона не стає володарем цього знання, оскільки воно не проникає в її існування. Воно викликає тільки сміх, хоч якийсь враження таки справляє: «Слово твое дѣйствует во мнѣ будто жало, впущенное в сердце пчелою» ². Як бачимо, істинне знання не доводять теоретичними аргументами, воно ідентифікується через почуття та має змінювати людину внутрішньо. Саме на підставі рефлексії внутрішнього стану (радість, щастя) людина робить висновок, що істини вдалося діти, й на цьому тлі істинне знання постає як предмет найвищої потреби та глибокого переживання.

Це знання мало придатне для соціальних маніпуляцій у сенсі використання його як засобу. Зовні воно просте й дешеве ³, тому не годиться для підвищення соціального статусу. «Регулки» безхитрісні, але тільки напозір, бо насправді вони потребують глибокого перетворення людини, здатної збагнути їхню суть. І це нескінченний процес з огляду на те, що якісь нові гадки постійно з'являються серед людей (мода). Невипадково Сковорода згадує притчу про монаха, який тисячу років ловить птаха (істину) і цим забавляється, не сподіваючись на досягнення своєї мети. Істина досяжна і недосяжна: якусь мить людина переживає її, а потім знову мусить перевіряти, і все починається спочатку.

У цьому творі Сковорода також говорить про обмеженість кола людей, які володіють істинним знанням. Проте якщо в «Разговорі пяти путников» він пояснював це небажанням людей вчитися, то тут уже йдеться про «сродность» до навчання. Коли її немає, то всі зусилля марні: «Волка в плуг, а он в луг» ⁴. Оскільки в суспільстві цього принципу не дотримуються, навчання перетворюється на приборкання та уніфікацію «сродних» здібностей, а тому уніфікована й відірвана від людських потреб наука, що поширюється через навчальні заклади, масово породжує нещасливих людей.

Отже, основний аргумент Сковороди проти освіти – це її некорисність для справжнього поліпшення людського життя (ба, навіть шкідливість, оскільки вона обманює людей своїми обіцянками) та причетність до марнославних соціальних змагань.

¹ Сковорода Г. Благодарный Еродій // Там само. – Т. 2. – С. 104.

² Там само. – С. 113.

³ Там само. – С. 102.

⁴ Там само. – С. 104.

Сила спільного

Зі сказаного випливає висновок, що критику наук у Сковороди пов'язано насамперед з незадоволенням соціальними аспектами їхнього функціонування. У центрі уваги філософа перебуває, сказати б, соціальна прагматика знання з відповідним переліком питань: яке місце це знання посідає (має посідати) у житті людини? як формує її стосунки з оточенням або спільнотою? якою мірою воно придатне для маніпулятивного використання? чи сприяє консолідації суспільства і на яких засадах?

Повсякденне знання, поза сумнівом, має велику консолідуючу силу і вплив, але породжуване ним стереотипне мислення є, на думку Сковороди, неприйнятним. Це «острог плѣненных», які не розуміють себе і не знають, що ув'язнені, отож «блажен муж іже не идет на путь его»¹. Якщо згода випливає з бездумного наслідування інших, то вона позбавляє людину можливості дійти головного у своєму житті – пізнати себе і бути собою задоволеним. Ідеальний стан людини – автаркія, що, як пояснює Еродій, означає бути собою і бути задоволеним собою². Це, згідно з ученням Сковороди, має стати головним для людини. «Мнѣнія» причепливі, вони заволодівають людиною непомітно, без її на те згоди і без її контролю. У цій ситуації людина діє ніби нерозумна істота, що не знає свого істинного блага. Отож спільність, як нав'язане звичаєм, звичкою і модою колективне сповідування тих самих уявлень, є небажаною не тільки тому, що ці уявлення хибні, а й насамперед тому, що їх не опосередковано внутрішнім спостереженням та особистим судженням індивіда. Ключовою ж заповіддю на шляху до істини є «дѣлай наблюденія» у серці своєму³.

Наукове знання, як його сприймає Сковорода, не консолідує суспільство, бо взагалі не цікавиться людським існуванням та спрямовує пізнання до «коперніканських світів» і різних мов, тобто вкрай далеко від найголовніших людських проблем. Притаманна цьому знанню система освіти розколює суспільство на освічених і неосвічених, стимулює змагання за соціальні привілеї. У підсумку, важливим стає не саме знання, а факт нібито володіння ним, який можна засвідчити цілком формально, як це роблять «всезязычніи попугаи»⁴. Це знання напоказ, а його сила випливає із загального ототожнення блага з матеріальним достатком: «Да откуда же тѣбе радость сия и веселіе? Оттуда, что ты гол? ... Хорошо веселиться тогда, когда есть чем»⁵. Проте й таке знання

¹ Там само. – Т. 2. – С. 108.

² Там само. – С. 116.

³ Там само. – С. 114.

⁴ Там само. – С. 101.

⁵ Там само. – С. 110.

потребує певного колективного вірування. Консенсус, що легітиміє його у суспільстві, являє собою, як було вже зазначено, різновид «мнѣнія», оскільки його отримують несвідомо, в процесі долучення до культури та соціальної системи. Це свого роду зовнішня сила, яка полонить індивіда, підступно заволодіваючи його думками. Наприклад, власне вона змушує людину прагнути навчання не з метою наближення до істини, а для поліпшення свого соціального статусу.

Сковороду обурює ця залежність, тому він не лише таврує зорієнтовану на користь «желудкову» філософію¹, яка стимулює конформізм, пиху та вороже ставлення людини до людини², а й протиставляє цьому знання, що не потребують освітніх інституцій, та пропонує іншу підставу для загальної згоди. Допитливе мислення, самопізнання та вдячність як принципи соціальних взаємин мають, на його думку, формувати атмосферу злагоди. Це єдина гідна підстава для об'єднання людей, бо в такий спосіб позбувається влади над індивідом. Основою ж єднання людей, так само як і основою автаркії індивідів, має бути Бог, тобто надлюдська сила. В «Разговорі пяти путников» знаходимо відповідний фрагмент. Міркуючи про те, що для людини було б щастям робити все тільки за власною волею, співрозмовники з'ясовують, що ця воля буває хибною, і міркують, як цьому зарадити:

Афанасій. Я бы старался, чтоб моя воля была согласна самым искуснѣйшим головам на свѣтѣ.

Григорій. А с которого – лондонского или парижского – выбрал ты тѣх людей парламента? Но знай, что хотя бы ты к сему взял судію самага того короля... , то Бог и время его мудрѣе. На что ж тебѣ лучшего судіи искать?³

У цьому фрагменті через посилення на Бога, з одного боку, легітиміється нон-конформістська життєва програма, а з іншого – принижується значення соціальних та державних інституцій. Бути підкореним людському закону – це саме по собі є злом.

* * *

Проведений аналіз концептів показав, що у ставленні Сковороди до освіченості та знання немає суперечності, тобто немає конфлікту між простотою та елітарністю, якщо брати до уваги специфічну прагматику знання...

Філософові йдеться про три різні типи знання та відповідні способи їх трансляції, а його критика спрямована не проти знань взагалі,

¹ Сковорода Г. Благодарный Еродій // Там само. – Т. 2. – С. 109.

² Там само. – С. 111.

³ Сковорода Г. Разговор пяти путников... // Там само. – С. 342.

а проти повсякденного й наукового знання, що не відповідає уявленням Сковороди про те, яким має бути істинне (вище) знання. Ключовим же питанням для Сковороди є те, як індивід може належати самому собі, звільнившись від підпорядкування «людям» та соціальній системі, тобто яким чином він може досягнути автаркії. Ні наукове, ні повсякденне знання не спроможні дати відповіді на це питання, адже саме через них реалізується залежність людини від суспільства.

Критика двох типів знання не означає, що Сковорода заперечує доцільність їхнього існування. Його позиція цілком продуктивна, він пропонує визначити для кожного знання належне місце: повсякденне знання має бути необхідною початковою фазою сходження до істини, а наукове пізнання – стати службовим, підпорядкованим вищому знанню. У цьому контексті невігластво, або простота, є риторичною фігурою, що покликана створити символічну протиположність чинному стану речей, заснованому на залежності людей. Адже з простого, як припускає Сковорода, неможливо отримати соціальний зиск. Це припущення перестає бути правдоподібним сьогодні, оскільки ми вже знаємо, що таке символічний капітал та якою буває його реальна ціна.